

Ravasz László erdélyi gyökerei és életműve

A cím arra kötelezne, hogy történetileg vizsgáljam Ravasz életpályáját 1882 és 1921 között. Úgy tudom, hogy majdnem százados életútjának megírásával a történészek adósok. Én még arra sem vállalkozom, hogy ennek erdélyi szakaszát bemutassam, mert az egyháztörténeti asztalomon vannak ugyan forrásmunkák, de, ha asztal fölé hajolok, magamat dilettánsnak érzem. Amit ezelőtt kilenc évvel írtam, azt sem lehet a történelemtudomány mértékével mérni.¹ Az általam ismert legátfogóbb tanulmányt egyik kolozsvári tanártársam írta, *Ravasz László 1882–1948* címen,² s ez többször is nagy segítséget jelentett.

Ismeretes, hogy minden életrajzi mű akkor érti meg a vizsgált életutat, ha engedi őt magát beszélni, azaz, ha nemcsak tárgyává teszi azt, akivel foglalkozik, hanem alanyként beszélte meg. Ez egy Ravasz-életrajzra fokozottan vonatkozik.

Előadásom első részében az erdélyi 39 év külső történéseit csak keretként vázoló, amelyben a tartalom a lelki-szellemi habitus. Majd arról beszélek, mit jelentett életében a „keresztúthelyzet”, amelyben belső vagy külső, lelki vagy történelmi konstellációk következtében döntenie kellett.

Életrajzi vonal, belső történések

Feladatomban az, hogy Ravasz László életének erdélyi szakaszát, az 1882–1921 közötti történéseket vizsgáljam, de megpróbálom, hogy a gyökerekből értelmezsem a gyümölcsöt, hiszen életműve Magyarországon teljesedik ki. Igyekszem megfogalmazni, vagy hallgatóimat odavezetni, hogy megfogalmazzák maguknak: miképpen határozzák meg az erdélyi gyökerek a magyarországi Ravasz László élettermését. Számolnunk kell azonban azzal, hogy benne is, mint minden emberben, van olyan jellemvonás, ami a gének útján vált alaptermészetévé, bibliai kifejezéssel élve, talentum, és van olyan, ami az erdélyi közegből, a neveléséből származik. Erdélyi útjának kisebb szakaszai, és az azokból megérthető későbbi lelki személyiségjegyek a következők: 1. 1882–1900, családi és iskolai hatás (általános érdeklődés és műveltség). 2. 1900–1907, filozófiai beállítottság (esztétikum és etikum). 3. 1907–1918, elmélet és gyakorlat a tanszéken (életes prédikációk). 4. Végül 1918–1921, az egyházkormányzás iskolájában (felelős egyházvezető).

1. Méltatói és kritikusai, Magyarországon és Erdélyben, mindnyájan elismerik *általános műveltségét*. Ennek gyökerei életének első, kisebb szakaszában (1882–1900), a szü-

¹ Egy 1998-ban, Lakiteleken elhangzott, *Ravasz László erdélyi indulása* című előadásomra utalok, amely megjelent a *Confessióban* (1998. 2. sz. 11–15.) és az *Önazonosság és küldetés* gyűjteményes kötetben. Kolozsvár, 2001. 99–104. A tanulmány végén R. L. erdélyi életútjának kronológiáját adom.

² Kelemen Attila: *Ravasz László. 1882–1975*. Akik jó bizonyítást nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai 1895–1948. Kolozsvár, 1996. 105–136.

lői házban és az első iskolai években keresendők. Elmondja magáról, hogy milyen gyakran forgatgatta Petőfi, Tompa, Vörösmarty versesköteteit, majd Jókait, később Jósikát, Keményt, de felfedezte magának Dantét, Cervantest, Shakespeare-t is. Jegyzetelte Szász Károlynak *A világirodalom nagy eposzai* c. könyvét.³ Ennek az általános tájékozottságnak későbbi termékei széles skálát mutatnak. Írt külföldi teológusokról (John Mott, Abraham Kuyper, Friedrich Niebergall) és írókról, költőkről (Johann Wolfgang Goethe, Dante Alighieri), filozófusokról (Arthur Schopenhauer), s több magyar teológusról (Károli Gáspár, Szenczi Molnár Albert, Bartók György, Nagy Károly), s talán még többet a magyar történelem nagy alakjairól (I. István király, Mátyás király, Bethlen Gábor, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Tisza István). Prédikációiban is számos esetben hivatkozik a történelem, az irodalom és a tudomány nagyjaira. Ezek előadások, igehirdetések, szellemtörténeti tanulmányok, prédikációk szemléltető anyaga, s arról szólnak, hogy életművük mit jelentett koruk és korunk számára. Itt csupán a nagy személyiségeknek egy részét soroltam fel, s ehhez hozzá kell venni jártasságát több, a szépirodalom, a társadalomtudomány és más tudomány területein. 1925-ben méltán választották a Magyar Tudományos Akadémia tagjává, de azelőtt és azután számos irodalmi, művészeti társaság tagjává is. Míg a tanártárs és sok mindenben kongeniális Makkai Sándor jelentős regényíró is volt, Ravasz ellenállt élete ezen „nagy kísértésnek”.⁴

A család a Kis-Küküllő menti Kelemenelkéről származik, a székelység pereméről. De, amikor magát székelynek vallja, nemcsak erre gondol, hanem Székelyudvarhelyen töltött diákéveire, amelynek hatására többször is hivatkozik. *Emlékezéseimben* így beszél erről: „Ha van székelység és van bennem székelység, azt Udvarhelyt találtam meg, s Udvarhelyt rögződött belém.”⁵ Nehéz lenne megtalálni, hogy a későbbi Ravaszban mi a székely, mert bizonyára nem a jég hátán is megélő életművész, a góbé még kevésbé. Talán a székely ember minden iránt érdeklődő, mindent tudni akaró vágya az, amely egy kisvárosból átmentődik a fővárosba.

2. A következő évekből (1900–1907) Ravasz Lászlót mint *filozófust* ismerjük meg. Beiratkozik a Teológiára, de párhuzamosan, az 1872-ben alapított, ekkorra már megerősödő Ferenc József egyetemen hallgat órákat. Főleg a kor legnagyobb magyar bölcsésze, Böhm Károly tesz rá maradandó hatást, akinek értékelmélete és esztétikája továbbra is meghatározóvá válik számára. Teológiai tanári székfoglalójában is arról beszél, hogy a „fölköttünk levő világrendet” önmagunkban kell megvalósítani, s ez a rend a „reális erkölcsi értékek világa”.⁶ A mindenki által elismert és csodált Ravasz László-i esztétikának is itt, az egyetemen kell a gyökerét keresni. Erről tanúskodik első kis könyve, az *Aisthesis* (1903), majd a *Vallás és művészet* (1904), *Schopenhauer esztétikája*

³ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Református Zsinati Iroda, Budapest, 1992. 35–36. (A továbbiakban: Ravasz)

⁴ Lásd Bárczay Gy. *Ravasz László. Válogatott írások*. Bern, 1988. 9. (A továbbiakban Bárczay)

⁵ Ravasz 41.

⁶ *Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Értesítője 1907–1908*. 8. (A továbbiakban: Értesítő)

(1907). Ravasz született és tanult filozófus és esztéta volt, annyira, hogy igehirdetői útjának különösen a kezdetén az igeiség háttérbe szorult. Prédikációinak „szépsége” nemcsak az érzékletes metaforákban, hasonlatokban, szóképekben mutatkozott meg, amelyek áttételesen is konkrétak és gyakorlatiak voltak, és nem csupán gyönyörködtettek – mert az esztétikum nemcsak ezt jelenti –, hanem belső rendjükkel nyűgöztek le. Igehirdetéseinek ez is egyik jellemvonása volt. Ezt érezték főleg azok, akik előben hallgatták őt a Kálvin téri templomban vagy máshol. Bárczay arról vall, hogy Ravasz a szószéken megszépült, s „szónoki varázsának titkát megfejtetni nem lehet, és nem is szabad, mert hiábavaló vállalkozás lenne elemeire szétbontani azt a sajátos ötvözetet, amely éppen mint sértetlen egész valósul meg a műalkotásban, jelenik meg művészetként”.⁷ Azonban az igehallgatók, akiket megragadott Ravasz esztétikailag tökéletes prédikációja, talán rá sem döbrentek, hogy nem ez volt benne a rendkívüli, nem ez tette széppé a szószéken, hanem a halk hangon is átsütő prófétai hév. Az anyaszentegyháznak „nem iskolamesterekre, hanem prófétákra van szüksége” – mondja tanári székfoglaló beszédében,⁸ s ez a teológiai hallgatók felé állított követelmény megvalósult az ő igehirdetői szolgálatában. Tudom, talán nem is tartozik ide, talán merész az ugrás, amit a filozófustól, az esztétától idáig megteszek, de úgy érzem, ki kell mondani: hallgatói azt érezhették, hogy próféta jár közöttük. E nélkül nem érthetjük meg, vagy félreérthetjük őt. És még valami: Erdélyben és Magyarországon szavai biztatást és erősítést jelentettek, s a kisebbségi erdélyi református egyház és a diktatúra nyomása alatt élő magyarországi református egyház igehallgatói megérezhették, hogy prédikációival nem problémákat akar megoldani, hanem bilincseket.⁹

3. Életének 1907–1921 közötti szakaszában teológiai tanár volt, s így óhatatlanul szembe találta magát az elmélet és a gyakorlat kettősségével, főképpen, ami a homiletikát (az igehirdetés elméletét) illeti. Itt egyfelől bekerül tanártársai személyi vonzásába – akiket szeret, értékkel, de akikkel nem mindig ért egyet – és teológiai irányzatok sodrásába, de megmarad önálló gondolkozású nevelőnek és tanítónak¹⁰; másfelől kialakul a gyakorlati teológiának az az elmélete, amely már ekkor, később még inkább, prédikációs szolgálatában érvényesül. 1907-ban tartotta székfoglaló beszédét *Az Élet igazsága* címmel.¹¹ Az elvont gondolkozású bölcsészt most a gyakorlati katedra (később maga az igehirdetés ténye) kényszeríti, hogy megmaradjon az elmélet magaslatán, s egyben a prédikálás végcélját, a gyülekezetszerűséget se veszítse szem elől. Az elméletiségről azt mondja, hogy nem tartja feladatának praktikus tanácsokat, műfogásokat adni a lelkipásztori teendőkre nézve, hanem, hogy személyessé tegye a keresztyénséget, amelynek az anyaszentegyházban kell megvalósulnia¹² – szólal meg benne az igehirdetésre néző gyakorlati teológus. 1915-ben megjelenik homiletikája, *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*.

⁷ Bárczay 9.

⁸ Értesítő 14.

⁹ Az *Alfa és Ómega* első kötetének mottójára utalok: „Nem problémákat akarok megoldani, hanem bilincseket”.

¹⁰ Ravasz 109–111.

¹¹ Értesítő.

¹² Uo. 17.

Ebben visszaköszön a böhmi axiológia (harmadik rész: Az igehirdetés mint értékrendszer) és esztétika (negyedik rész: Az igehirdetés mint műalkotás). Az a teológus, aki veszi a fáradságot és beleolvas az 1915-ös homiletikába, jobban megérti az 1920 utáni igehirdetéseit. Nem azt, hogy mit és hogyan prédikál, tehát nem magát az üzenetet (ehhez nem kell elolvasni elméleti műveket), hanem hogy *miért* éppen így prédikál. Ez akkor is így van, ha az 1920 utáni igehirdetéseiben egy jó irányba történő haladványt kell jegyeznünk.

4. Kolozsvári szolgálatának utolsó szakaszában (1918–1921) bekerül az *egyházkezményezés iskolájába*. A Ravaszhoz nagyon közelálló Kenessey Béla¹³ püspök 1918-ban meghal, s bár a 36 éves Ravaszt is jelölik, püspöknek végül Nagy Károlyt, egyházkerületi főjegyzőnek pedig őt választják meg. A választó közgyűlés előtt tartott beszédében főjegyzői szolgálatáról azt mondja, hogy nem ad programot – pedig lehet, hogy ezt várták tőle –, csupán teljes erejéből támogatni kívánja a közösség egyházépítő munkáját.¹⁴ Ez azt is jelentette, hogy nem akar a Nagy Károlyi-i programmal szemben egy ellenzéki képviselni. Tette ezt az a Ravasz, aki gondolkozásában és főképpen vérmérsékletében, egész szellemi alkatában annyira különbözött tőle. Püspökét, aki tanára volt, majd útját egyengette a tanszék felé, fölöttébb tisztelte. Főjegyzőségének három éve alatt nem került vele ellentétbe – még annyira sem, amennyire ez nem sokkal később Nagy Károly püspök és Makkai Sándor főjegyző között történt, pedig ez is csupán elvi ellentét volt és soha sem alacsonyodott le a személyeskedésekig.

Vallomása szerint megosztották a szolgálatot. Nagy Károlyé volt az igazgatás, az övé a misszió.¹⁵ 1918 után, mint magyar egyház, a reformátusság kisebbségbe került, s Nagy Károly *ezt* az egyházat képviselte a román állam felé, hevesen, asztalt veregetve a kultuszminiszter előtt, főleg az elvett református elemi iskolák ügyében. De Ravasz is megbízást kapott ilyen feladatokra. 1920-ban hosszabb időt töltött iskolaügyben Bukarestben, és a püspök állami esküjének kérdésében tárgyalt a román hatóságokkal. Erdélyben a református egyház a római katolikussal szemben többségben volt, 1921 után Ravasz egy másmilyen, egy vallási kisebbség püspöke lett. Azok, akik az ő magyarországi szolgálatát értékelik, felfedezhetik, hogy mit jelentett a magyar állam felé képviselni a kisebbségi református egyházat. Csupán írásaira hivatkozva említem *Az új encyklika* (1928), *A reverzális* (1937)¹⁶ közleményeket.

Egyházpolitikai téren Ravasz László abba az irányba állt be, amelyik tudta, hogy az államhoz való szükséges alkalmazkodással nem szabad az egyház szellemi függetlenségét feladni, ugyanakkor ennek megőrzése nem vezethet elszigeteltséghez és „két-ségsébesett irredenta harchoz”.¹⁷ Természetesen a főjegyző missziói szolgálata három év alatt nem teljeshedhetett ki, de elindult, például azzal, hogy Imre Lajossal és Makkai

¹³ Kenessey halálakor Ravasznak három, méltató írása jelenik meg: Kenessey Béla (*Ref. Szemle* 1918. 25–28.), *A megerősített szív* (búcsúszavak a halottas háznál, *Ref. Szemle* 1918. 37–38.) és külön füzetben: *Sötétségben világoskodó lámpás*. Kolozsvár, 1918.

¹⁴ Ravasz László: *Az emberélet útjának felén*. 252.

¹⁵ Ravasz 134.

¹⁶ Ravasz László: *A Táborhegy ormán*. 163–164., illetve *Isten rostájában* II. k. 24–33.

¹⁷ Ravasz 81.

Sándorral elkészítik az egyházkerület missziói programját. Így alakult meg kezdeményezésükre az IKE, az Erdélyi Kálvin Szövetség, s majd később, távozása után, több református egyesület. Egyházasítani az egyesületi keresztyéniséget, evangelizálni a történelmi egyházat – budapesti székfoglaló beszédének ezek a lényeges programpontjai, s az eszmei gyökereket szintén Erdélyben kereshetjük. Missziói munkájának a szolgálatában álltak a református folyóiratok. Megindítja *Az Út* (1915), szerkeszti a *Református Szemlét* (1918), átvéve a mindenkori főjegyzőnek ezt a megbízatását, illetve 1914-től a *Protestáns Szemlét*.

Már főjegyzősége előtt, az erdélyi gyülekezeteknek szívesen hallgatott prédikátora volt: ígét hirdetett, válogatás nélkül, a teológiai akadémiai istentiszteletektől kezdve a kis szórványokig. Erre több alkalma nyílt főjegyzősége alatt. Akik Ravasz prédikációs szolgálatát értékelik, mind a legnagyobb elismeréssel beszélnek róla. De ha ezt nem csupán a gyülekezetek és a méltatók szempontjából nézzük, hanem az övéből is, igehirdetői személyiségét így értékelhetjük: szenvedélyes prédikátor volt.

Előadásom első részének végén ismét hangsúlyozom, hogy abban, amit eddig mondtam, nem csupán az erdélyi utat kívántam követni, hanem a címben is megfogalmazott gyökereknek a későbbi, magyarországi termését igyekeztem felmutatni.

Keresztutakban

Hozzám különösen közel áll a Ravasz által 1915-ben megindított *Az Út* folyóirat. Úgy gondolta, s mi sem gondolkozhatunk másképpen, hogy *az* út Jézus Krisztus, aki az ember számára életutat rendel: egyet, az ő követését. Csakhogy mi utakat látunk magunk előtt, amelyek keresztezik egymást, s sokszor ott találjuk magunkat ezeken a pontokon, ahol döntenünk kell. Isten azt akarja, hogy jól döntsünk, *az* utat válasszuk. Ehhez hit és engedelmesség kell. Ravasz László életének keresztútjairól fogok beszélni, az ő helyes döntéseiről. Amikor életútját ezek szerint vizsgálom, egy fordulóponton, egy keresztútnál meg kell állnom. Az, hogy megfosztották püspöki tisztétől, majd elűzték Kálvin téri szolgálatából, nem Isten akarata volt, hanem a sátáni erőké: Isten ellen, a gyülekezet ellen és Ravasz László ellen.

Két keresztúthelyzetet – nevezhetjük fordulópontoknak, átállásoknak – vázolok fel: Ravasz László a filozófia és a teológia, valamint Erdély és Magyarország között, de kitérek a belső történésekre, változásokra is.

1. Ravasz Lászlóról, az induló filozófusról, filozófiai műveltségének hatásáról az előzőkben már szóltam, most *teológiai* útjának irányát, a változásokat vizsgálom. Az egy időben bölcsész és teológus, saját magát a Teológián vendégszereplőnek, műkedvelőnek tekintette, „de az ember nem oda ér, ahová megy, mert az ember oda indul, ahová ő akar menni: de oda érkezik, ahová Isten viszi. Így történt velem is: a teológiai fakultás a lelki fészkemmé lett”.¹⁸ Teológiai hallgató korában minden tanárát tisztelte, de különösen ragaszkodott a gyakorlati teológia professzorához, Molnár Alberthez, aki vi-

¹⁸ Ravasz 71.

szont az egyik prédikációs gyakorlat után azt mondta, hogy nem lesz belőle szónok, de azért tartson ki a Teológia mellett, mert írófollal is meg lehet élni.¹⁹

1907-ben az egyházkerületi közgyűlés megválasztotta a gyakorlati teológia tanszékére. 25 éves sem volt még, amikor bekerült egy olyan tanári karba, amelynek minden tagja három évvel azelőtt tanára volt. A kolozsvári teológiai fakultás 1895–1948 közötti életében az első (1895–1921) és a második korszakról, illetve tanári karról (1921–1948) kell beszélnünk. E több mint fél évszázad alatt olyan szellemi, lelki erjedés történt, amelynek a kovászát a 20. század első évtizedére tehetjük. Mit mutatott ennek az első tanári karnak a szellemi képe? Milyen szellemi háttér állt Ravasz mögött, milyen irányzatokkal, tudományos és lelki habitusokkal kellett szembenéznie? A történészek lehet, hogy másképpen értékelnének, a magam részéről két erős vonalat látok.

A 19. század racionalizmusa végigsöpört Erdélyen is, noha nem volt olyan végzetes istentelenség, mint tőlünk nyugatra. Ezt követhette az a nemesnek is nevezhető *liberalizmus*, amelyet még Nagyenyeden Kovács Ödön képviselt, s amelyet Kolozsvárra az enyedi-kolozsvári dogmatikus, Nagy Károly származtatott át. Ez a liberalizmus a 20. század első két évtizedében abba a *történeti kálvinizmusba* ment át, amelyet végigkísérhetünk az első tanári kar majdnem minden tagjának írásában – kivéve talán Kecseméthyt. Ravasz is ebbe az irányba sodródott, bár nem olyan hangsúlyozottan, mint tanártársai, főleg Nagy Károly, Makkai Sándor és a második tanári nemzedékből Tavasz Sándor, Imre Lajos, Nagy Géza. 1909. október 31-én, a Teológián tartott előadásának a címe: *Kálvin és a kálvinizmus*.²⁰ Visszatekintve a 20. század első évtizedére, magáról azt vallja, hogy az 1909-ben megjelent Kálvin-tanulmányok megrendítették.²¹ A reformátor iránti érdeklődését egypár későbbi közleménye is mutatja, mint *A magyar kálvinizmus* (1934), *A mindenkori Kálvin-kép* (1936), *Kálvin helye a szellemvilágban* (1936), *Az Institutio* (1936).²² Bárhogy is nevezzük ezt a szellemi irányzatot – nemes liberalizmusnak, később történeti kálvinizmusnak –, Ravaszt csupán érintette, mert magát inkább konzervatív teológusnak tekintette.²³

A másik vonal az *ébredési irányzat* volt, amely kevésbé Kenessey Béla, hangsúlyozottabban Kecskeméthy István nevéhez fűződik. Mindketten Közép-Magyarországról jöttek Erdélybe, s a zordon Kárpátok levegőjébe friss szeleket hoztak. Bennük lelki barátokra talált. Összehasonlítva ennek a lelkiségnek az erdélyi és a magyarországi megjelenését, két dolgot tisztázandónak tartok. Egyfelől azt, hogy Erdélyben ez nem volt olyan intenzív, mozgalmi és szélsőséges, mint ott, ahonnan származott, főleg amilyen né később vált. Ezért nem tarthatjuk tudományos értékelésnek azt, hogy őket kettőjükét „alföldi pietistáknak” nevezték. Másfelől akár ébredési, akár pietista irányzatnak nevezzük, nem volt olyan hatása, mint például Szabó Aladáréknak. Jellemző, magát a másik irányzathoz tartozónak valló Ravaszra, hogy becsülte mindkét tanártársát, nagy

¹⁹ Ravasz 73–74.

²⁰ Értesítő 33–50.

²¹ Ravasz 112.

²² Megjelent: Ravasz László: *Legyen világosság* I. k. 516–522, 462–465, 466–470, 491–493.

²³ Ravasz 121.

elismeréssel beszélt róluk, főleg Kenesseyről. Többször is úgy vall magáról, mint aki nem volt pietista, de az is igaz, amit Bárczay mond róla, hogy ti. „élete utolsó szakaszába beszivárog, vagy belekeveredik az egyéni kegyességet túlhangsúlyozó pietista irányzat néhány jellegzetes eleme”.²⁴ Nem valószínű, hogy az idős Ravasznál ez a lelki színezet visszavezethető az erdélyi életszakaszra, de nem is ez érdekel minket, hanem hogy mi volt ennek még Erdélyben lemérhető hatása. Hogy mit jelentett lelki életének alakulására nézve, arról ő maga így vall: „... az én megtérésem nem volt pillanatnyi, nem tudom naphoz vagy órához rögzíteni, de fokozatosan belső megvilágosodás, áthevülés, csúcstra érkezés, életem öntudatos beirányzása Krisztus felé, az Ő keresztyébe fogózás, a neki való teljesebb átadás, a benne való egyre mélyebb meggyökerezés. Ez táplálta és alakította teológiai gondolkozásomat, tanítói, igehirdetői és pásztori szolgálatomat.”²⁵ Az *élet szépsége* című előadásában Jézust a nagy életszépítőnek nevezi, de amikor erre evangéliumi példákat hoz fel, kitér, hogy az irgalmas, a bűnbocsátó Jézusról beszél. A keresztyén ember kegyességéről pedig azt mondja, hogy „életünk annyira lesz szép, amennyi jézusi elem van benne”.²⁶

Mindkét irányzat sodrásának eredményét Ravasznál ebben látom: *személyesség*, a lekek evangelizálásával. Katedráját 1907. szeptember 15-én foglalja el. Székfoglaló beszédét *Az élet igazsága* címmel tartja, s programjában ez többször is előforduló motívum: „Tulajdonképpen a gyakorlati teológiának egy feladata van: személyessé tenni a keresztyénséget... Személyes élet, ez az én ideálom, lelkivilágomnak, tudományos meggyőződésemmek alapigazsága. [...] A személyes keresztyén élet bölcséletét vagyok kénytelen adni, úgy, amint annak az anyaszentegyházban meg kell valósulnia.” Az igehirdetésről – teljesen egyéni megfogalmazásban – azt mondja, hogy a legnemesebb és legmagasabb minden teológia között, mert a próféta tudománya.²⁷ 1914-ben Ravaszt megbízzák a *Protestáns Szemle* szerkesztésével. *Beköszöntő* közleményében az evangelizációt közös protestáns feladatként jelöli meg, s ez azt jelenti: „megtartani a protestantizmust a ma számára az evangéliummal és megtartani a protestantizmussal a mai embert az evangélium számára”.²⁸

A teológiai irányzatokról szólva ki kell térnünk röviden az *Ige teológiájának* a hatására. A Karl Barth személyével jelzett teológiának, amit az Ige teológiájának, újreformátori teológiának is nevezünk, a magyar református egyháztestek közül sehol sem volt akkora hatása, mint Erdélyben, ahol az 1930-as évek elején egyesek azonnal, mások fokozatosan ebbe a sodrásba álltak be. Gondolok itt ennek a teológiának első erdélyi nemzedékére (Tavaszy Sándorra, Imre Lajosra, Nagy Gézára, Gönczy Lajosra), majd a másodikra (László Dezsőre, Kozma Tiborra, Geréb Pálra, Juhász Istvánra, Tőkés Istvánra és majdnem minden református teológusra). Ennek erdélyi (egyesek szerint kritikátlan) elfogadása Ravasz „erdélyi életszakasza” után történik, s nála a hatás és

²⁴ Ravasz László: *Válogatott írások 1945–1968*. 10.

²⁵ Ravasz 113.

²⁶ *Protestáns Szemle* 1914. 139.

²⁷ *Értesítő*. 6–14. és *Erdélyi Protestáns Lap* 1907. 301–304.

²⁸ Ravasz László: *Beköszöntő*. *Protestáns Szemle* 1914. 4.

a következmény jóval későbbre tehető. Ezért beszélek erről csak nagyon röviden. Ravasz teológiája sohasem volt lezárható, állandó haladás volt az Ige felé. Ő maga mondja: „Böhmtől indultam el, Schweizeren, majd Troetschön át mentem Kálvin felé; azután egyfelől az ébredési, másfelől a Niebergall–Rittelmeyer-i építő irány sөvénye között vándoroltam Brunner–Bart felé.” Majd részletezi, hogy ez a váltás mit jelent: a modern teológusból az Ige teológusa lett, az antropológiának a helyét a teológia foglalta el, az élmény helyére a kijelentés került, a kegyes tudat helyére az Ige, az életelek helyére a megtérés és újjászületés.²⁹

2. Ravasz László a 20. századi magyar református teológia kiemelkedő egyénisége: az volt Erdélyben és az volt a Kis-Magyarországon is. 1921-ben elhagyja Erdélyt és Budapestre megy: mi ezt veszteségként éltük meg, ti (önök) a Dunamelléken nyereségként. De ez a *mi* és *ti* kényszerbeszéd és a trianoni diktátum lelki aláírása.

Petri Elek dunamelléki püspök halála után felajánlják Ravasznak a Kálvin téri lelkipásztorságot, s a válasz: „ha a lelkészi megválasztást a püspöki megválasztás is követi, e páratlan és szinte hihetetlen megtiszteltetés elől kitérni nem tudok, de jelenlegi helyzetem nem engedi meg, hogy pusztán a Kálvin téri parókiát elfoglaljam, bármily nagyra becsülöm annak jelentőségét”. A családi töprengésekről s végül az elfogadó nyilatkozatról drámai hangon ő maga számol be.³⁰ Arról, hogy a Dunamelléki Egyházkerület, majd az egész Magyarországi Református Egyház kormányzati testületeinek az elnökeként milyen áldásos szolgálatot végzett, nem feladatomból beszámolni. Csupán két kérdés tisztázására szorítkozom, megjegyezve, hogy a választ a viták asztalára lehet tenni, most, s majd később is. Először: mennyiben maradt meg Ravasz 1921 után is erdélyinek, másodsor, hogy kitelepülése (az ő kifejezése) hogyan értékelhető ma, 86 év után.

a. 1918-ban, az Alföldről Erdélybe honosodott Kenessey Béláról mondja, hogy „a próféták mindig idegenből jönnek, még ha a népből valók is”. Bizonyára akkor még nem tudta, hogy magáról is beszél. Ravasz hajszálygyökereiben székely volt, s 1931-ben magára is gondolhatott, amikor egyik előadásában azt mondja róluk, hogy „a legnagyobb szellemi exporttal bíró néprétege az országnak”, „az egész székelység egy óriási szénsavas emberforrás”.³¹ Nem arra kell ma hivatkoznunk, hogy Ravasz ereiben magyar, székely vér csörgedez, hanem erdélyi lelkiismeretére, amely – legalábbis az 1940-es évek közepéig, élő volt. Erről tanúskodnak a Magyarországon és Erdélyben megjelent közleményei: *Az erdélyi szellem* (1925), *Az erdélyi lélek* (1925), *A székely lélek* (1931), *A háromgerezdű magyarság* (1938), *Erdély hazajött* (1940), *Ének a partról* (1940), *A nagy döntés első évfordulója* (1941), *A magyar református egyház lelki egysége* (1943).³² Megdöbbenő mondatokra bukkanunk Ravasz előadásaiban: „Én azt hiszem, hogy az erdélyi magyar-

²⁹ Ravasz 111–112.

³⁰ Uo. 144–145.

³¹ A székely lélek. *Alfa és Ómega* II. k. 278. 279.

³² Megjelentek sorrendben: *Ellenzék* 1925. márc. 3. és *Ref. Szemle* 1925. 161–163.; *Prot. Szemle* 1925. júniusi sz. és *Ref. Szemle* 1925. 817–822, 835–838.; *Alfa és Ómega* II. k. 274–281.; *Isten rostájában* III. k. 234–239.; *Isten rostájában* IV. k. 81–83.; *Kiáltó Szó* 1940. 101–102.; *Kiáltó Szó* 1941. borítólapp; *Kiáltó Szó* 1943. 1–2.

ság, amely visszajött most hozzánk, sokkal különb, mint amilyen akkor volt, amikor elszakadt tőlünk.”³³ „A nemzeti szuverenitásnak és a nemzeti demokráciának Erdély volt a szülőföldje.”³⁴ Mi, erdélyiek szeretnők, ha nem erdélyi elfogultsága, hanem tiszta látása szólaltatta volna meg így Ravaszt.

b. Hogy mit jelentett Ravasz számára az áttelepülés, az megtudható a fennmaradt írásaiból. De hogy mit jelentett az erdélyi magyar közéletnek és a református egyháznak, arról nemigen olvasunk. A kortárs és sorstárs Makkai Sándor az elvállalt püspöki tisztséget „díszes és terhes méltóságnak” nevezi, s szenvedélyesen mondja, hogy távozásával „öröm és fájdalom kettős rohama remegtetett meg”. Az pedig érthető, hogy ugyanő, 1941-ben, tehát hat évvel a saját „kitelepedése” után úgy véli, hogy Ravasz a „nem lehet” börtönéből az egyetlen szabadulási utat, a „felfelé”-t választotta, s ezzel járhatóvá tette az utat számunkra.³⁵ Ravasz 1921-ben, Makkai 1936-ban hagyja el Erdélyt. A párhuzamosság gondolatébresztő. Erre nézve engedjék meg, hogy egy előző előadásomat idézzem: „Nyitott kérdés marad, hogy mi a történelem ítélete” (saját kifejezése) tette fölött. Nem kerülhető el a párhuzamosítás Makkai Sándorral, s ebben szembe kell állítanunk 1921-et és 1936-ot, figyelembe kell vennünk a püspöki szék/professzori katedra kettősségét, s bizonyára sok más egyéni-lelki, családi tényezőt. Úgy vélem, tanulmányt érdemlő gondolati gombóc ez, amelyet mi erdélyiek nehezen tudunk lenyelni. Ha ezt én végezném el, a következtetést így vonnám le: Nem a Makkai tükrében kell Ravaszt elmarasztalnunk, hanem Ravasz felől nézve kell megértenünk Makkait.³⁶

Előadásom második részét így foglalom össze: Ravasz teológiai tanár lett, de sohasem szűnt meg bölcsésznek lenni, püspök lett, de teológus maradt, magyarországi lett, de erdélyi szellemét nem árulta el.

S mert én, erdélyi, most itt vagyok és róla beszélek, s mert a tisztelet és szeretet is „vámmentes”, ezért egy most készül előadásom címével fejezem be: ő a mi Ravasz Lászlónk.

Elhangzott Balatonszárszón, Ravasz László emlékkonferencián, 2007. augusztus 25-én.

³³ Ravasz László: Isten hozott. In: *Isten rostájában* III. k. 380–386.

³⁴ Ravasz László : Az erdélyi lélek. *Ref. Szemle* 1925. 819.

³⁵ MÉ.: Makkai Sándor a húsz éve püspök Ravasz Lászlóról. *Kiáltó Szó* 1941. 107.

³⁶ Elhangzott Lakiteleken, a Ravasz László emléknapon, 1998. március 21-én, *Ravasz László erdélyi indulása* címmel. Megjelent: *Confessio* 1998. 2. sz. 11–15. és Kozma Zsolt: *Önazonosság és küldetés* gyűjteményes kötetben. Kolozsvár, 2001. 99–104.